

Dupcsik Csaba

VALAMI ELKEZDŐDÖTT

Felkai Gábor–Haskó Katalin–Molnár Attila Károly–Némedi Dénes
–Pál Eszter–Somlai Péter: *A szociológia kialakulása.*

Tanulmányok. (Szerkesztette: Felkai Gábor. Új Mandátum, 1999.)

A recenzens számára zavarba ejtő feladat erről a kötetről írni: a hat szerző többsége annak idején tanára volt az ELTE Szociológiai Intézetében akkor, amikor e sorok szerző hallgató ugyanott. Két véglet jellemezheti hasonló esetben egy bíráló szerzőjének hozzáállását: az egyik a „csak keményen, ideje bizonyítani szellemi nagykörűségomat”-féle, a másik pedig az ájult tisztelet, mély elismerés, patikamérlegesen adagolt látszat-kritikával fűszerezve. Bármilyen nehéz, próbálom elkerülni nem csak ezeket a hozzáállásokat, hanem ezek *látszatát* is – ez pedig már sokkal nehezebb.

Szerkesztői előszavában Felkai Gábor maga is említést tesz a legtöbb olyan szempontról, amely egy recenzió fő motívumait képezhetnék. Elsőként arról, milyen olvasótáborra számítanak az alkotók, s itt főleg a hazai szociológusképzés közelmúltbeli átalakulására hivatkozik. Ezt a folyamatot magam is közelről figyelhettem: 1989-ben kilencfős évfolyam tagjaként kezdtem a szociológiai tanulmányaimat; a szociológia B-szak volt, tehát évfolyamtársaim akkor már legalább 1-2 éve jártak a bölcsészkarra, a kilencből ötünknek(!) történelem volt a másik szakja; az órákat más szakokon akkor szokatlan szabadsággal lehetett megválasztani, így a tipikus órákon – függetlenül attól, előadásnak vagy szemináriumnak volt-e meghirdetve – egy szemináriumnyi hallgató volt, több évfolyamból vegyesen, s gyakorlatilag mindenki ismert mindenkit; a tudásátadásban óriási szerepe volt a személyes diszkusszióknak, a nehezen hozzáférhető vagy éppen kéziratos szövegek fénymásolatainak és a kéziratos órajegyzeteknek. Harmad-negyedévtől az órák jelentős része ahhoz hasonlított, amilyenek a nagykönyv szerint a posztgraduális képzésnek kellene lennie.

Diplomám megszerzésekor (1993) az akkori első évfolyam már száz főt számlált – nyilvánvaló, hogy a képzés rendszere teljesen átalakult, s ezt az oktatási anyagok átalakulásának is követnie kellett. A ilyen fejlődés végpontja azonban – hogy rátérjek írásom igazi tárgyára – nem egy *tanulmánykötet* lenne, hanem formális tankönyv, viszonylag rövid fejezetekkel, tagoltan, a lexikai ismeretek és az elemzések elkülönítésével, részletes tartalomjegyzékkel, kulcsfogalmak felsorolásával a fejezetek végén, összefoglaló kérdésekkel, külön tárgy- és névmutatóval a végén, és így tovább. Mindez még nem jelenti az itt bírált kötet (a továbbiakban: *Kialakulás*;

a külön jelölés nélküli oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak) kritikáját – gyakorlatilag ugyanezt fogalmazza meg Felkai Gábor is a szerkesztői előszóban¹. Egy formális szociológiatörténeti tankönyv megírása gigantikus munka lenne², amit – a hazai szociológusok létviszonyait figyelembe véve – egy ember nem bírna, ha pedig többen írnák meg, fejezetenként, akkor minden szerkesztői erőfeszítés ellenére is fennáll az egyenetlenség erős kockázata. Egy tanulmánykötetben ezek az egyenetlenségek viszont nyíltan vállalhatóak, mint ahogy Felkai Gábor ismét csak megteszi előszavában.

A kötet öt részre tagolódik; a 2-4. rész tematikája egyértelmű: a szociológia kezdeteit tárgyalja Angliában³ (*Molnár Attila Károly* Edmund Burke-ről, illetve John Stuart Millről írt tanulmányai, *Pál Eszter* dolgozata Herbert Spencerről), Franciaországban (*Haskó Katalin* írt a restauráció korabeli szociológiai gondolkodásról, *Némedi Dénes* Auguste Comte-ről), Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában (*Felkai Gábor* már említett tanulmánya).

Az első rész *Somlai Péter* rövid összefoglalójából („A szociológia születése a tizenkilencedik században”), míg az ötödik egy újabb Némedi-tanulmányból („Empirikus társadalomkutatás a tizenkilencedik század végéig”) áll. Úgy érzem, felesleges volt ez a keretes szerkezet (amit valószínűleg az időrendi szemlélet indokolhatott, Némedi ugyanis itt kitekint még az 1930-as évekre is), a két tanulmány együtt alkothatta volna a bevezetést. Sőt: ezt a bevezetést még ki is lehetett volna egészíteni. A „hol kezdődik a szociológia (és hol ér véget pl. a filozófia/társadalomelmélet)” kérdésre adott válasz ugyanis ennek a tudománynak a történetében sosem volt egyértelmű, s ebben a kötetben is érezhetőek az egyes szerzők felfogása közötti különbségek. Lehet, hogy érdemes lett volna az erről szóló latens vitát nyílttá tenni, akár olyan formában, hogy a szerkesztői előszó nem csak felvezeti a kötetet, de vállalkozik az egyes tanulmányok rövid ismertetésére, felfogásuk különbségeinek regisztrálására, a szociológiatörténeti megközelítések főbb típusainak vázlatos ismertetésére; akár úgy, hogy Somlai rövid bevezetőjét vitacikké minősítve a szerkesztő kikény-

¹ „Tanulmánykötetről lévén azonban szó, ez a könyv nem elégítheti ki maradéktalanul a szociológiatörténet-oktatás sajátos igényeit” (9. old.). Mégis, teszi hozzá, reméli, hogy hasznos segédkönyv lehet ehhez az oktatáshoz. Így is van.

² S talán a szerzők (vagy egy részük) mentalitásától is idegen lenne; Némedi Dénes például az *Empirikus társadalomkutatás a tizenkilencedik század végéig* című tanulmánya első lábjegyzetében szinte mentegetőzve jegyzi meg: Ez az áttekintés elsősorban pedagógiai célokat szolgál, és nem tart igényt tudományos eredetiségre (429. old.). Ha jól értettem, akkor az egész kötet pedagógiai célokat szolgál. Egyetemi tanulmányaim alatt gyakran hallottam – személyesen Némeditől is – azt az elterjedt oktatói ideológiát, hogy annak semmi értelme, hogy én például itt sorra elmesélem, mit tudok a francia szociológia nagyságairól, inkább beszéljük meg a szövegeket, folytassunk igazi vitát. Nem igaz, hogy nincs értelme: pedagógiaiilag a leghasznosabb órák éppen azok voltak, amikor egy okos és olvasott tanár összefoglalt egy adott területet, szempontokat mutatott fel, relevanciákat emelt ki, olyan szerzők és művek tucatjairól beszélve, amelyet az átlagos szociológushallgatónak ritkán van ideje elolvasni. Az igazi vita – bár nyilván megvan a helye a hallgatók egy részének szellemi fejlődésében – túlságosan nagy százalékarányban válik érdektelenné.

³ Bár, ha Burke ír származására, Mill skót gyökereire és korunk „korrektségi” szabályaira gondolunk, lehet, hogy helyesebb lett volna „A brit szociológia kezdetei” címet használni.

szerít a többi szerzőből pár oldalas „állásfoglalásokat”, s ezzel a vitablokkal indulna az egész kötet⁴.

Ha jól értem, Felkai Gábor elsősorban szerzői szuverenitásának tiszteletben tartása miatt nem vállalkozott egyik ilyen megoldásra sem, pedig talán érdemes lett volna. Erős a gyanúm, hogy viszonylag kevés olvasó lesz, aki elejétől a végéig egyhuzamban elolvassa majd ezt a kötetet, a tipikus az lesz inkább, hogy a bevezetést, és az öt éppen érdeklő szerzőkről szóló részeket olvassa csak el. Így könnyen elkerülheti a figyelmét ez a szerzők között folyó latens vita. Korántsem melleleg: ha korábban azt írtam, hogy a szerzőknek nem kellene mentegetőzniük amiatt, hogy nem „eredeti elemzéseket”, hanem „pedagógiaiilag hasznos anyagokat” készítettek –, most hadd tegyem hozzá, hogy éppen ennek (és, mint majd utalni fogok rá: több síkon folyó) latens vitának a nyíltabbá tétele tette volna a kötetet intellektuálisan igazán érdekes vállalkozássá, amely nem csak a szociológiatörténettel most ismerkedők számára lett volna érdekfeszítő olvasmány.

Kezdjük ott, hogy a mai értelemben vett szociológia – tehát a (legalábbis elvileg) empirikus adatgyűjtésen alapuló, elméleteit többé-kevésbé egzakt módszerekkel begyűjtött tényekre építő tudomány – csak az 1930-as évek óta létezik; a már évszázadok óta létező „(proto)szociológiai/társadalomelméleti gondolkodás” és a társadalomról szóló adatgyűjtés párhuzamosan, egymás mellett, egymástól függetlenül létezett (még akkor is, amikor, pl. Max Weber esetében, néha ugyanaz a személy végezte). „*A szociológia és a tizenkilencedik századi értelemben vett empirikus kutatás*” esetében – fogalmaz Némedi – a »társadalomra« vonatkozó tudás két különböző formájáról van szó [kiemelés az eredetiben – D. Cs.]. A tizenkilencedik századi empirikus társadalomkutatás (és még a korai huszadik századi is) a társadalomból elsősorban a »problémákat« látta, a »társadalmi kérdés« kifejezésben a »társadalmi« szót úgy értelmezte, ahogy ma is értjük a »szociális« szót. Kifejezetten gyakorlatias és változtatásra irányuló volt. Országokként különböző módon ugyan, de mindenütt a polgári vagy polgárosuló elitek tevékenységébe integrálódott. Az empirikus egyetemi szociológia elsősorban e tekintetben jelentett újdonságot: nem a társadalmi, hanem a tudományos munkamegosztás keretébe integrálódott. Tevékenységének eredményét elsősorban nem a társadalmi viszonyok megjavításában, hanem az érdektelen tudás gyarapításában látta. A korábban ugyancsak az egyetemi rendszerben intézményesült tudományok példáját követte” (454. old.).

A *Kialakulás* feltételezett ideáltipikus olvasója⁵ ezt a roppant lényeges, de számára cseppet sem magától értetődő gondolatot csak a Némedi-féle zárótanulmányból tudhatja meg (az előző bekezdés összefoglaló jellegű idézetét éppenséggel az utolsó oldalon olvashatja). Ha ez az olvasó egy amerikai *textbook*-ból tanul szociológiatörténetet, akkor akár azt is elhiheti, hogy a szociológia 1937-ben, Talcott Parsons nagy

⁴ Némedi Dénes például tulajdonképpen kész anyagból indulhatott volna ki: a *Replika* 1996. decemberi (23-24.) számában Saád József (1996) vitaindító vázlatához írt rövid hozzájárulásából (Némedi 1996). Az itt kifejtett gondolatmenetének feltétlenül helye lett volna a *Kialakulás* bevezetésében.

⁵ „...ajánljuk az egyetemi hallgatók, a társadalomtudományok iránt érdeklődők és a szűkebb szakmai közönség figyelmében (Szerkesztői előszó, 9. old.)”. Ideáltipikus olvasó alatt természetesen csak az első két kategóriát értem.

művével kezdődött⁶ – ami bizonyos értelemben igaz is. Tisztázni kell azonban – s a *Kialakulás*ban ez csak fokozatosan, valamennyi tanulmány elolvasása és feldolgozása után derül ki –, hogy a „szociológia előfutárai” kategória határai eléggé képlékenyek; hogy ha a „mi tartja össze a társadalmakat”-típusú *gondolkodást* vesszük figyelembe, akkor szinte csak konvenció és ideológiai meggyőződés kérdése, hogy Marxnál, Burke-nél, a skót felvilágosodásnál, Montesquieu-nél vagy akár Hobbesnál kezdjük a történetet; hogy ha a szociológia *terminust* vesszük figyelembe, akkor a kezdőpont egyértelműen Comte, de neki semmilyen más módon nincs több köze a mai szociológiához, mint számos kortársának; hogy ha a szociológia *intézményrendszerének* és a *szociológiai karrier lehetőségének* szempontjait vesszük figyelembe, akkor a kezdőpont az 1900-as századforduló környéke, Durkheim, Simmel és Weber kora.

A *Kialakulás* szerzői között érezhető egyetértés van abban, hogy ez utóbbi korszakhatár választja el egymástól a kialakulás korát a klasszikus kortól – az (implicit) vita a kezdet kérdéséről zajlik a szerzők között. S ami még lényegesebb: a vita nem is annyira a korszakolásról folyik, mind inkább arról, hogy melyik szellemi irányzat ihlette meg a szociológiai gondolkodást. Sőt, még általánosabb szinten sem értenek egyet, a szociológia és története viszonyát illetően. Molnár például megjegyzi: „A szociológia sajátos viszonyban van és volt szellemi előzményeivel, tanítómestereivel. Mint modern tudomány, általában nem érdekli a múlt, a sajátja sem (111. old.)”.⁷ Nem tudom elfogadni ezt az érvelést, amellyel, sajnos, nem először találkozom, talán személyes okokból, mivel jómagam a történelem felől érkeztem a szociológiához, s ezért tudok mélyen egyetérteni C. W. Mills-szel abban, hogy „minden nevére méltó szociológia történeti szociológia” (idézi: Habermas 1994: 66. old.). Ami pedig „a szociológia *saját múltjához* való viszonyát illeti, Molnár szerzőtársa, már említett *Replika*-beli cikkében így indít: „Az első szembetűnő tény, hogy a szociológián belül a diszciplína saját története sokkal jelentősebb szerepet játszik, mint más összehasonlítható diszciplínákban. (...) A szociológiában... a »klasszikusok« centrális szerepet töltenek be...” (Némedi 1996: 173. old.). (Igaz, ezt követően azt is elismeri, hogy a klasszikusok nem örvendenek kellő ismeretségnek.)

A *Bevezetés*ben Somlai Péter a főáram álláspontját fogalmazza meg: a felvilágosodással, majd a „kettős forradalommal” a társadalmi viszonyok – addig a hagyomány és a vallás által legitimált, viszonylag átlátható – szerkezete megingott, egyes elemeiben radikálisan megváltozott, de nem abban a formában, mint ahogy a felvilágosodás filozófusai szerint változniuk kellett volna. Ennek következtében támadt igény a társadalom új típusú megismerésére, s a szociológia (előzménye)

⁶ Sőt, mivel „minden paradigma újraírja a tudománya történetét” (T. Kuhn), még érdekesebb mérföldkövekkel is találkozhat, manapság akár már magyarul is: „Az a gondolat, hogy a társadalmat az emberek igen eltérő módon élik meg, a növekedésből ered... (...) [Sőt], a társadalmi szereplők egyéni tapasztalatai sokszínűségének alapján Sydie (1987). Laclau (1990) és sokan mások azt a kérdést teszik fel, egyáltalán hogyan lehetséges társadalom. Ez természetesen kapcsolódik a hegemonia és a hatalom bonyolult kérdéseéhez” (Lampland 1994: 58–59. old.). Eddig ezt a kérdést a rend hobbes-i problémájaként ismertem, nyilván szexista neveltetésemnek köszönhetően.

⁷ Igaz, a folytatásból az is kiderül, hogy a radikális állításra azért volt szüksége, hogy úgy folytathassa: még ennél is fontosabb, hogy a szociológia szeretné elfelejteni valódi tanítómestereit, a konzervatív gondolkodókat.

tulajdonképpen erre az igényre igyekezett válaszolni. Nagyon is valószínűnek tartom, hogy Somlai tudta, hogy a következő tanulmányt író Molnár Attila Károly ezzel ellentétes álláspontot képvisel, s ezért fogalmaz polémikusan: „A szociológia előfutárai és első művelői között is találhatunk konzervatív gondolkodókat, mint például Edmund Burke-öt vagy Louis D. A. de Bonaldot.... Mégis, a szociológusok többsége liberális és/vagy szocialista volt, s társadalmi haladás mérsékelt vagy radikális képviselőjének vallotta magát, s így nem véletlen, hogy *a szociológia újra és újra a progresszív gondolkodás részének, a haladó társadalmi mozgalmak erjesztőjének számított* [kiemelés az eredetiben – D. Cs.]” (15. old.).⁸

Molnár Attila Károly viszont annak a tradíciónak a meggyőződéses híve, amely szerint a szociológia konzervatív gyökerű, a felvilágosodás örökösével szemben alakult ki⁹, azzal a liberális/szocialista tradícióval, amely konstruktivista és normatív (tehát nem az érdeklő, *milyen* a társadalom, hanem hogy *milyennek kellene lennie*), s nemcsak morális, de módszertani értelemben is individualista, tehát antiszociális, szinte már „antiszociológus”¹⁰. Ezért igen fontos számára Burke alakja: „Burke nem kitalálta a társadalmat, hanem megtalálta. (...) Nem a társadalom megalkotása érdekelt, hanem az, hogy milyen és hogyan működik. (...) A szociológia számára azért fontos Burke, mert a társadalom védelmében írva nem a társadalom eredete és így a társadalom alkotása érdekelt, hanem a társadalom működése” (32–33. old.) a burke-i konzervatívok szerint a társadalom hagyományaiban, intézményeiben nemzedékek kollektív, általában nem formalizálható, nem „központosítható”, sokszor nem is verbalizálható bölcsessége testesül meg, amely felülmúlja az egyének szükségképpen korlátozott értelmét; ha a társadalmi intézményeket a spekulatív egyéni észre próbálják alapozni, akkor az intellektuális szempontból kudarcra van ítélve, morálisan elítélendő, politikailag pedig katasztrofális következményekkel jár¹¹.

⁸ Igaz, pár oldallal később már árnyaltabban fogalmaz: „Az »alapítók« szemléletmódja és munkájuk irányultsága kezdettől fogva nagyon sokféle volt. Akadtak közöttük pozitivisták és republikánusok, konzervatívok és forradalmárok, utilitaristák és historicisták. A különféle irányzatok között azonban számtalan átmeneti és vegyes csoportot találni. Hiszen *a szociológia első születésekor sem egyértelmű módon kapcsolódott össze a kutatók világnézeti felfogása valamilyen ismeretelméleti koncepcióval vagy történet szemlélete egy meghatározott politikai pártállással*” [Kiemelés az eredetiben – D. Cs.] (19. old.).

⁹ Molnár képe persze ugyancsak árnyaltabb, mint egyes sarkított megfogalmazásaiból kitűnik. Megjegyezi például, hogy „noha [a szociológia] értékei [kiemelés tőlem – D. Cs.] a radikális felvilágosodásból erednek, paradox módon a homo sociologicus a felvilágosodás kritikájából” (46. old.).

¹⁰ A racionalista a saját értelmét a mások fölé helyezi, ezért antiszociális. Az előítélet kiszámíthatóvá teszi a cselekvést, így könnyebb együttműködni – rekonstruálja. Burke gondolatmenetét (54. old.) a konzekvenciák eléggé paradoxonok: Burke „ismeret-elméletileg populista”, miközben politikailag nem – ellenfelei, a philosophe-ok viszont éppen fordítva (55. old.) Mill kapcsán arról ír, hogy „a [Mill-féle felfogásban] szabadság társadalom-ellenessége sajátos antiszociológiát eredményez...” (120. old.)

¹¹ Pontosabban: Burke *előrejelezte* a francia forradalom elveiből, hogy ez katasztrófához fog vezetni, s ez a jóslata fényesen be is vált, míg Molnár már azt írhatja, hogy ez katasztrófához *szokott* vezetni. Mindenesetre érdemes rámutatni az egyik burke-i paradoxonra: az általa elítélt tudományfelfogás egyik alapvető elve – az előrejelzés képessége – alapján minősül sikeresnek.

Haskó Katalin egy harmadik, igen érdekes álláspontot fogalmaz meg: nála a korai szociológiai gondolkodás „konstruktivizmusa” nem egy konzervatív organicizmus-sal szemben fogalmazódik meg, hanem a Mandeville–Smith-féle „láthatatlan” kézsémával szemben, amely szerint az önérdéküket követő individualizált aktorok cselekvéseiből automatikusan kialakul egyfajta harmónikus társadalmi rend. A fennálló (ez ugyebár a Restauráció korabeli francia társadalom, amely az előző három évtized alatt „kipróbált” egy „abszolút” királyságot, több típusú köztársaságot, egy császárságot, majd egy sajátosan engedékeny királyságot) társadalmi rend különböző kritikái között az elsődleges ideológiai választóvonalat nem annyira módszertani elveik húztak, mint inkább ideológiai *vonatkozási pontjaik* elhelyezkedése *a múlt-jelen-jövő dimenzió mentén*. A konzervatívok számára (egy visszaállítandó) múlt, a liberálisok számára egy (működési zavaraitól megtisztított) jelen, a szocialisták számára egy (létrehozandó) jövő jelentett ilyen vonatkozási pontot¹². Ami azonban igazán érdekessé teszi Haskó elemzését, az a sajátos korabeli kommunikációs közeg létének és jelentőségének kimutatása. Ebben sajátos korszakban ugyanis „a rendkívül mély ideológiai és politikai törésvonalak által jellemzett s ebben az értelemben korszakosan más nyelven beszélő frontvonalak képviselői a társadalmi rend aktualitása mellett rákényszerülnek arra, hogy *ugyanarról beszéljenek*, s permanenssé váló vitáikban lassan kialakulnak azok a *közös megközelítések és formák* [kiemelések tőlem – D. Cs.], amelyek alapul szolgálnak majd a szociológia első nagyigényű, comte-i szintéziséhez. ...a francia szociológiai gondolkodás kialakulását bizonyos kommunikációs formák megjelenése foglalja keretbe” (186. old.).

A „kommunikációs formák” kategóriája már csak azért is érdekes lehet, mivel egyesíti magában a különböző tudásformák elemzését a kontextus elemzésével (amely utóbbi a szociológiatörténetek jelentős részében vagy kimarad, vagy „letudják” egy általános, makroszintű „történelmi háttérrel”, amely mindenképp hasznos ugyan, de nem ad *teljes* magyarázatot a szociológiai gondolkodás társadalmi meghatározottságának vizsgálatához). Egyébként ezen a területen is rekonstruálható a már említett lappangó vita: Molnárnál a közös kommunikációs közeg jelenléte Burke szemüvegén keresztül szűrve jelenik meg: „Korunk balszerencséje... – idézi őt –, hogy mindenről vitatkozni kell” (53. old.). Molnár szövegében a közös kommunikációs közeg abban a formában jelenik meg, hogy „Burke nyelvi csatát vívott” (53. old.). „Burke a radikálisokkal és a philosophe-okkal vitatkozva használta ellenfelei nyelvét, de átértelmezte azt” (56. old.). Ismét egy paradoxon: Burke, a szellemi újítások nagy ellenfele egy komoly tradíciókkal rendelkező irányzat kulcsfogalmait *újította meg*. Felkai Gábornak igaza van, amikor az előszóban megjegyzi: Tocqueville „fájdalmasan” hiányzik (8. old.) ebből a kötetből. Érdekes lett volna például az ő történelemszemléletét Burke-ével ütköztetni: szerinte ugyanis a francia forradalom nem radikális szakítás volt az idő folyamában (ahogy akár a forradalmárok, akár az ellenforradalmárok vélték), hanem éppenséggel jelentős mértékben a francia abszolutizmus hagyományainak örököse és folytatója (Tocqueville 1994).

Szeretném hangsúlyozni: nem azért koncentráltam írásomban a szerzők közötti lappangó nézetkülönbségre, mintha ezek léte csökkentené a kötet értékét – *éppen*

¹² S bár Haskó nem fogalmaz ilyen sarkítva: mindhárom vonatkozási pont jelentős (bár megalkotóiktól függően különböző) mértékben *konstrukció* volt.

ellenkezőleg, ez teszi különösen érdekessé és izgalmas olvasmánnyá. Tartalmi kérdésekre – a terjedelem és kompetenciám korlátai miatt – a továbbiakban itt nem tudok kitérni, s ez magyarázza azt is, miért nem foglalkoztam részletesebben a kötet több érdekese és értékes írásával sem. A továbbiakban inkább még egy formai jellegzetességre szeretnék reagálni: a terjedelemre.

Ezen a területen is érezhetőek egyenetlenségek, s – az eddigiektől eltérően – ezt a tényt kritikaként fogalmazom meg. Különösen Molnár Attilá Karolynál érzem, hogy a jó indítás után, egy kicsit túllírja a szövegét¹³. A szerkesztő Felkai Gábor visszafogó szerepe ezen a téren nyilván azért sem érvényesülhetett, mert éppen ő a „föbűnös”: írása 174 oldalas. Igaz, több szerzővel foglalkozik részletesen, mint bármelyi másik tanulmány, de hűzásoknak lett volna bőven helye. Egyetlen, jöllehet extrém példa: Gumplowitz egy Webert előlegező gondolata kapcsán egy féloldalas lábjegyzetet szúr a szövegbe, amelyben először Weber értékmentességi tételét idézi fel, majd a következő bekezdésben a gondolat hume-i gyökereiről van szó, s a lábjegyzet harmadik bekezdése egy mai magyarországi példát hoz (377. old. 63. lj.).

Felkai tanulmánya tulajdonképpen egy „álcázott kismonográfia”, erre utal nem pusztán a terjedelme, de a szerkezete is: ő a szerzők közül az egyetlen, aki terjedelmes, a szövegek elemzésétől teljesen elkülönített „történelmi háttér” nyújt a 19. század német és osztrák-magyar szociológiához. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy ez a „háttér” lényegesen hozzájárul az ezt követően tárgyalt szerzők munkásságának jobb megértéséhez – különösen ebben a terjedelemben és didaktikailag sokszor kifogásolható szerkezetével¹⁴. Igaz: a francia szociológia kialakulása kapcsán Haskó Katalin és Némédi Dénes talán a másik véglethez áll közelebb. Előfeltételezik, hogy olvasójuk ismeri a francia történelem alapvető tényeit az Ancien Régime válságától a Forradalmon és a Császárságon át a Restaurációig – hiába érettségi anyag, talán 1-2 oldal terjedelemben nem ártott volna összefoglalni annak történelmi háttérét, miért érezték úgy a kortársak, hogy szemtanúi voltak a régi össze-

¹³ Molnár Burke-tanulmánya 66. Mill-cikke 56 oldal; Haskó Katalin 5 szerzővel (de Bonald, Guizot, Saint-Simon, Fourier és Proudhon) 40. Pál Spencerrel 30. Némédi Comte-tal 23 oldalon keresztül foglalkozik. Hangsúlyozom: a túlzott terjedelmet *didaktikai* szempontból kifogásolom, nem mintha nem lehetett volna bármelyik szerzőről akár egy külön kötetet is írni.

¹⁴ A német politikatörténet ismertetését az 1830-as években kezdi (252. old.), majd jön a gazdaságtörténet, egy rövid utalástól eltekintve igazán az 1870-es évektől (258. old.), majd társadalomtörténet. 1871-gyel indítva (260. old.); majd ezután ugrik vissza a Stein-Hardenberg-féle 1806-ban kezdődő reformokhoz (266. old.), ezt követően, a német bürokrácia sajátosságai kapcsán visszatér a 17. századba (267–269. old.). Másrészt: „háttér”-jellegéhez képest túl sok az adat (táblázat a Monarchia „osztrák” felének nemzetiségi eloszlásáról, majd ugyanez Magyarországról, táblázatba foglalva az 1850-es, 1880-as, 1890-es, és 1900-as adatok, az abszolút szám, a százalékarány, és a növekedés százalékarányai, 273–274. old.), nehezen áttekinthetőek (pl. társadalmi rétegekbe tartozók száma numerikusan, nem pedig százalékos arányban megadva, 262. old.), s vannak kinos elírások is: például I. Frigyes Vilmos (a magyar irodalomban „kápárkirály”, nem pedig a „katonakirály”) 1713-tól, nem pedig 1688-tól uralkodott, utóda pedig 1786-ban halt meg, nem 1780-ban; ez az utód pedig II. Frigyes volt, nem II. Frigyes Vilmos (aki 1786–1797 között uralkodott) (268–269. old.). A felhasznált irodalommal és a szemlélettel is vannak problémáim, de ebbe itt már végképp nem tudok belemenni, hisz nem társadalomtörténeti írásról van szó.

omlásának, s annak, hogy az új meg valahogy nem akar megszületni. Jól adagolja viszont – bár sajátos szemszögből – a történelmi (és személyes) háttérét Edmund Burke-ről és J. S. Millről írt tanulmányaiban Molnár Attila Károly, valamint Spencer-tanulmányában Pál Eszter.

Minden kritikám ellenére szeretném leszögezni: a kötetet *egészében véve* hasznosnak és jónak tartom – itt és most, azaz az 1990-es évek végének, a 2000-es évek elejének Magyarországon. Nem örülnék viszont neki, ha mondjuk 15 év múlva is (csak) ebből tanulnának az érdeklődők a szociológia kialakulásáról: az egyik megoldás vagy az lenne, hogy valaki mégiscsak ír egy szociológiatörténeti *tankönyvet* – de nem okvetlenül; nagyon kockázatos a dolog, itt minden a szerzőtől függ, s Giddens *Szociológiája* kapcsán már magyar nyelven is láthatunk egy jó példát arra, hogy egy amúgy remek szerző is tud rossz tankönyvet írni. A másik, szerintem valószínűbb és talán szerencsésebb megoldás is az lenne, ha több monográfia jelenne meg a témában, akár a *Kialakulás* szerzőitől, az itt megírt tanulmányaik kristálymagva köré növesztve. Ehhez – az itt megjelent szövegeket figyelembe véve – éppen Felkai Gábor tanulmánya lehet a legjobb alap (amelyről talán negatívabb képet festettem itt, mint amilyet megérdemelt).

Hivatkozások

- Habermas, Jürgen 1994. *A társadalomtudományok logikája*. (ford.: Adamik Lajos és mások) Budapest: Atlantisz
- Lampland, Martha 1994. „Feminizmus és társadalomkutatás” (ford.: Acsády Judit) In: Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest: Replika Kör, 55–62.
- Némedi Dénes 1996. „Minek a történet?”. *Replika*, december (23–24.) 173–181.
- Saad József 1996. „Magyar szociológiatörténet: minek a története?”. *Replika*, december (23–24.) 161–171. old.
- Tocqueville, Alexis de. 1994. *A régi rend és a forradalom*. (ford.: Hahner Péter) Budapest: Atlantisz